

Zygmunt Bauman

DE OPEN MAATSCHAPPIJ EN HAAR DEMONEN¹

Onder invloed van mondialisering wordt de – eens zo bejubelde – ‘open samenleving’ steeds vaker verbonden met gevoelens van angst, onzekerheid en bedreiging. Onder deze condities, stelt Bauman, tracht de natie-staat in crisis haar positie te legitimeren door in te spelen op thema’s rond persoonlijke veiligheid, en tegelijkertijd angsten te voeden door de aandacht te vestigen op ‘gevaaren’ als terrorisme, Al-Qaida en immigranten. Op grond van zijn analyse toont Bauman de krachteloosheid van de opkomende veiligheidsstaat in een mondiale ‘open samenleving’: mondiale problemen vragen om mondiale oplossingen.

‘Si vis pacem. Para iustitiam’ luidt de wijsheid van de oude Romeinen. Wijsheid verouderd niet, in tegenstelling tot kennis. De afwezigheid van rechtvaardigheid blokkeert de weg naar vrede – dat geldt vandaag de dag net zo goed als tweeduizend jaar geleden, daar is niets aan veranderd. Wat wel is veranderd, is dat de rechtspraak van deze tijd, anders dan vroeger, een wereldlijk aspect heeft gekregen en gemeten en beoordeeld wordt op mondiaal niveau.

Op een planeet die doorkruist wordt door ‘informatiesnelwegen’ is niets meer ‘buiten bereik’ op *intellectueel* niveau, niets blijft ‘buiten bereik’ van het geweten. Digitale afbeeldingen tonen de misère van mensen in de verste uithoeken van de planeet net zo treffend, onthutsend en vernederend als de ontredding van mensen die wij tijdens onze dagelijkse gang door de stad tegenkomen.

In de tweede plaats kan, op een planeet waar kapitaal en goederen vrij circuleren, een gebeurtenis op een bepaalde plek zijn weerslag hebben op de manier waarop men elders leeft. Niets is meer ‘buiten bereik’ op *materieel* niveau, en daardoor is het welzijn dat op een bepaalde plaats bestaat niet onschuldig tegenover de ellende die ergens anders heerst.

Zoals Jacques Attali onlangs signaleerde in *La Voie Humaine*, hebben 22 landen – samen nog geen veertien procent van de wereldbevolking – de controle over de helft van de internationale handel en meer dan de helft van de mondiale investeringen, terwijl de 49 armste landen, waar elf procent van de wereldbevolking leeft, 0,5 procent van de mondiale productie met elkaar delen. Dit is een bedrag dat ongeveer gelijkstaat aan het bedrag dat de drie rijkste

mannen ter aarde samen verdienen. De helft van de mensheid moet overleven van minder dan 2 dollar per dag, en de helft geniet geen enkele maatschappelijke bescherming. En er is geen zicht op golfbrekers die de vloedgolf van polarisatie van inkomens op mondiaal niveau in zouden kunnen dammen. In de bondige omschrijving van Milan Kundera betekent de door de globalisering ontstane 'eenheid van de mensheid' dat 'wij geen vluchthaven meer hebben'.²

De globalisering heeft haar taak volbracht, alle maatschappijen zijn tegenwoordig daadwerkelijk en volledig open, op materieel en op intellectueel niveau. Hierdoor komt de belediging van onrechtvaardigheid boven op alle schade die is ontstaan door deprivatie of door onverschilligheid: het gevoel slachtoffer te zijn van een vooroordeel, van een ongelijkheid die hersteld moet worden, maar die allereerst gewroken moet worden...

De 'openheid' van de open maatschappij heeft tegenwoordig een nieuwe betekenis gekregen, die Karl Popper nooit had kunnen bedenken. Zij is geen kostbaar en teer product meer van een dappere maar stressvolle zelfbevestiging, maar is veeleer een onontkoombare lotsbestemming, een secundair gevolg van de 'negatieve globalisering' – dat wil zeggen een globalisering die selectief omgaat met handel en kapitaal, inlichtingen- en veiligheidsdiensten, dwang en wapens, criminaliteit en terrorisme, verschijnselen die van nu af aan lak hebben aan territoriale soevereiniteit en de grenzen van geen enkele staat meer respecteren. Waar het idee van een 'open maatschappij' in eerste instantie naar de zelfbeschikking van een vrije maatschappij, die trots was op haar openheid verwees, staat een dergelijke maatschappij tegenwoordig gelijk aan de angstige ervaring van een heteronome en kwetsbare bevolking, die overwelddigd wordt door krachten die zij niet onder controle heeft en niet volledig begrijpt, verward door haar onvermogen zich te verdedigen en volledig gefixeerd op de veiligheid van haar grenzen en van de personen die door deze grenzen beschermd moeten worden. Op een geglobaliseerde planeet kan veiligheid alleen niet gegarandeerd worden op staatsniveau of op het niveau van een groep staten: niet met hun eigen middelen, en ook niet onafhankelijk van de rest van de wereld.

Voor rechtvaardigheid, voorwaarde voor een duurzame vrede, geldt hetzelfde. De ontaarde 'openheid' van maatschappijen die door de negatieve globalisering is ontstaan, is zelf de belangrijkste oorzaak van onrechtvaardigheid en is, indirect, deel van conflicten en gewelddadigheid. Zoals Arundhati Roy³ zegt: 'Terwijl de elite haar reis naar een denkbeeldige bestemming, ergens aan de top van de wereld, voortzet, bevinden de armen zich in een spiraal van criminaliteit en chaos.' Het handelen van de Verenigde Staten en van haar verschillende satellieten, zoals de Wereldbank, het Internationaal Monetair Fonds en de Wereldhandelsorganisatie, 'heeft subsidie-uitwassen gecreëerd, en gevaarlijke bijproducten als nationalisme, religieus fanatisme, fascisme en natuurlijk terrorisme, verschijnselen die hand in hand gaan met het project van

de liberale globalisering'. 'De vrije markt' is een recept voor onrecht, en uiteindelijk voor de nieuwe mondiale chaos waarin (in tegenstelling tot Clausewitz) politiek een voortzetting van de oorlog met andere middelen wordt. Het niet naleven van de wet en het voeren van gewapend geweld versterken en bevestigen elkaar, conform de waarschuwing van een ander gezegde uit de klassieke wijsheid: 'Inter arma silent leges.'

Voordat hij troepen naar Irak stuurde, verklaarde Donald Rumsfeld dat 'de oorlog is gewonnen als Amerikanen zich opnieuw veilig voelen'.⁴ Maar met het sturen van troepen naar Irak bereikte het gevoel van onveiligheid nieuwe hoogtes. En zoals viel te verwachten was het gevoel van veiligheid niet het enige collaterale slachtoffer van de oorlogsexpeditie. Individuele vrijheden en democratie volgden snel. Ik citeer de profetische waarschuwing van Alexander Hamilton:

De door de oorlog veroorzaakte ravages van mensenlevens en materiële zaken en de constante inspanning en angst die gepaard gaan met het constant in gevaar leven, zal naties, hoe gehecht zij ook zijn aan hun vrijheden, ertoe dwingen hun toevlucht te nemen tot maatregelen die burgerrechten en politieke rechten teniet dreigen te doen, om rust en veiligheid te hervinden.⁵

Deze voorspelling komt nu uit. Als zij de bevolking eenmaal in haar macht heeft, verwerft angst een eigen dynamiek en logica van ontwikkeling. David L. Altheide:

Het ergste is niet de angst voor het gevaar, maar datgene waartoe die angst kan leiden, dat wat zij kan worden... Het maatschappelijke leven verandert als mensen achter muren wonen, beveiliging inhuren en in geblindeerde auto's rijden... knuppels en pistolen dragen, en lessen in vechtsport nemen. Het probleem is dat dergelijke activiteiten een klimaat van chaos bevestigen en onderhouden, dat ons gedrag bestendigt.⁶

Angst brengt ons ertoe defensieve maatregelen te nemen, die deze angst vervolgens weer urgent en voelbaar maken. Onze reacties leiden ertoe dat sombere voorgevoelens veranderen in dagelijkse werkelijkheid. Angst beheerst ons voortaan en dringt volledig in onze dagelijkse bezigheden door; zij heeft nauwelijks een andere, exterieure motivatie nodig. Temidden van de mechanismen die met elkaar strijden om het bereiken van het gedroomde model van de *perpetuum mobile* zouden de autoreproductie van de angst en de door angst ingegeven maatregelen wel eens kunnen winnen.

Zeker, dit is een illusie – net zoals vele andere mechanismen die het wonder van de energetische zelfvoorziening tot stand zouden brengen dat waren. De omwentelingen in de cyclus van angst en de door angst geïnspireerde maat-

regelen zouden niet steeds maar weer aan snelheid kunnen winnen als deze cyclus geen energie zou kunnen putten uit existentiële schokken. De aanwezigheid van dergelijke schokken is niet nieuw: existentiële schokken hebben de mensheid gedurende haar hele geschiedenis vergezeld, aangezien geen enkel sociaal kader volledig beschutting bood tegen spelings van het 'lot' – die ons confronteerden met onze onmacht om hen te voorspellen, te voorkomen en af te wenden. Het 'lot' sloeg toe zonder vooraf te waarschuwen en was blind voor hetgeen slachtoffers al dan niet deden om aan haar spelings te ontsnappen. Het 'lot' heeft altijd symbool gestaan voor menselijke onwetendheid en onmacht, en dankte haar afschrikwekkende vermogen om angst te zaaien aan de zwakte van haar slachtoffers.

Het enige onderscheidende kenmerk van de moderne versie van angst is misschien de breuk van de link tussen door angst ingegeven maatregelen en existentiële schokken die deze angst veroorzaakten; de verschuiving van angst, en van de scheuren en barsten van het menszijn waarin het 'lot' ontkiemt en ontluikt, naar gebieden van het bestaan die voor een groot deel niets te maken hebben met de werkelijke bron van angst. Welke moeite er ook wordt gestoken in deze gebieden, het zal onvoldoende zijn om de bron te neutraliseren of te blokkeren, en de angst zal dus niet weggenomen kunnen worden, op welke geestdriftige en inventieve manier men dat ook probeert. Daarom duurt de vicieuze cirkel van angst en door angst geïnspireerde maatregelen voort, zonder aan kracht in te boeten – en terwijl ze toch het schijnbare doel niet dichtert nadert.

De betreffende cyclus is verschoven van het terrein van veiligheid (dat wil zeggen van zelfvertrouwen en zekerheid, of van de afwezigheid daarvan) naar dat van persoonlijke veiligheid (in de zin van het gevoel beschermt te worden tegen of blootgesteld te worden aan dreigingen tegen het lichamelijke ik en alles wat daarmee in directe verbinding staat). Het eerste terrein, dat hoe langer hoe meer ontdaan wordt van door de staat ingestelde en gewaarborgde beschermende regels, is overgeleverd aan de grillen van de markt, en is veranderd in een speelterrein van mondiale mogendheden die zich onttrekken aan politieke controle. Belanghebbenden kunnen hierdoor niet op adequate wijze reageren, en al helemaal niet op een doeltreffende manier in verzet komen. De door de gemeenschap in stand gehouden verzekeringsstelsels tegen individuele ongelukken waar radicaal op bezuinigd is, volstaan niet meer om het vertrouwen in de persoonlijke veiligheid te garanderen en wekken niet de hoop, en al helemaal niet de zekerheid, dat zij toekomstige bezuinigingen zullen overleven. Nu de bescherming die de staat tegen existentiële schokken biedt steeds verder afgebroken wordt, moeten mensen zelf oplossingen voor maatschappelijke problemen zoeken, ontdekken en uitvoeren. Zij moeten dat alles met eigen, ad hoc regels doen, met middelen die niet geschikt zijn voor deze taak. De door de politieke macht als enig middel tegen het gebrek aan veiligheid uitgedragen boodschap van grotere flexibiliteit geeft weinig hoop op existentiële veiligheid in een wereld die steeds onzekerder en onvoorspelbaarder wordt.

Het feit dat de staat zich terugtrekt uit de rol waar gedurende het grootste deel van de vorige eeuw haar legitimiteit op stoelde, opent opnieuw het debat over haar legitimiteit. Een nieuwe burgerlijke consensus ('het constitutionele patriottisme', om de uitdrukking van Jürgen Habermas te gebruiken) kan alleen, zoals dat niet lang geleden het geval was, rusten op het waarborgen van veiligheid tegen de grillen van de markt die de integriteit van maatschappelijke statussen omverwerpen en die het recht op maatschappelijke achting en op persoonlijke waardigheid ondermijnen.

In dergelijke omstandigheden wordt het noodzakelijk en dringend om een alternatief te vinden waarop de legitimiteit van de staat gebaseerd kan worden en dat kan laten zien hoe belangrijk de gunstige effecten van de volwaardige instemming van burgers zijn. Momenteel wordt een dergelijk alternatief gezocht in de bescherming tegen bedreigingen van de persoonlijke veiligheid. De maatschappelijke teloorgang waar de verzorgingsstaat haar burgers tegen belofde te beschermen maakt plaats voor de aanwezige dreiging, en ook voor 'recidivisten, agressieve bedelaars, zwervende vluchtelingen, uit te zetten immigranten, tippelhoertjes en andere maatschappelijke verstotenen, die bezit nemen van de straten van de metropolen, ten nadele van "eerlijke mensen",' zoals Loïc Wacquant zegt.⁷ Of nog erger, voor al deze gevaren tegelijk, belichaamd door een illegale immigrant, waartegen de veiligheidsstaat haar onderdanen belooft te beschermen.

In oktober 2002 zond de BBC een serie documentaires uit met de titel *De macht van nachtmerries: de opkomst van de politiek van de angst*.⁸ Adam Curtis, auteur en regisseur van de serie, staat bekend als de beste maker van serieuze televisieprogramma's in Groot-Brittannië. Hij liet zien dat, hoewel het een ontegenzeggelijk gevaar vormt dat constant aanwezig is in het 'no man's land' van de mondiale jungle, een groot deel van de dreiging die het mondiale terrorisme volgens officiële schattingen vormt 'een drogbeeld is, dat wordt overdreven en vervormd door politici. Het is een ernstig zinsbedrog, dat over de hele wereld verspreid is, en niet is weerlegd door regeringen, veiligheidsdiensten of internationale media.' De redenen waarom dit drogbeeld zo'n snel en spectaculair traject heeft afgelegd zijn niet moeilijk te verzinnen: 'In een tijdperk waarin alle belangrijke ideologieën hun geloofwaardigheid hebben verloren is de vrees voor een denkbeeldige vijand het enige waarmee politici hun macht kunnen doen gelden.'

Verscheidene tekenen van de naderende overgang van een legitimatie van de staatsmacht naar een veiligheidsstaat waren al een tijd voor 11 september zichtbaar – ook al had men de schok van de beelden van het ineensstorten van de torens in Manhattan nodig, beelden die gedurende maanden op miljoenen televisieschermen herhaald en in slow motion getoond werden, zodat de gebeurtenissen helemaal begrepen en onthouden werden, en zodat de politici de existentiële angsten van het volk naar een nieuwe politieke formule konden

leiden. Het was niet eenvoudigweg toeval dat de meest spectaculaire ‘paniek op het gebied van veiligheid’ (aldus Hugues Lagrange)⁹ en de schelste alarmkreten tegen de groei van criminaliteit, die tot uiting kwam in een snelle groei van de gevangenispopulatie (‘het verruilen van een sociale staat voor een gevangenisstaat’), plaats hadden in het midden van de jaren zestig, in landen waar de sociale zekerheidsstelsels het minst ontwikkeld waren (zoals Spanje, Portugal en Griekenland) en in landen waar het uitkeringsstelsel uitgehoud werd (zoals de Verenigde Staten en Groot-Brittannië). Geen enkel onderzoek dat voor 2000 verricht werd, heeft de correlatie tussen de strengheid van de strafrechtelijke politiek en de grootte van het aantal misdaden aangetoond, hoewel het merendeel van de studies een zeer negatief verband aan het licht bracht tussen ‘de plotselinge stijging van de gevangenispopulatie’, ‘het percentage uitkeringen dat losstaat van de ontwikkelingen van de markt’ en ‘het aandeel van deze uitkeringen in het BNP’. De nadruk die recentelijk wordt gelegd op criminaliteit en op de gevaren die de lichamelijke, persoonlijke veiligheid en persoonlijke eigendommen bedreigen, is nauw gelieerd aan het ‘onbestendige gevoel’ dat gelijk opgaat met de economische deregulering en de verschuiving van maatschappelijke solidariteit naar het nieuwe individualisme.

Adam Curtis merkte op: ‘Er zijn geen angstaanjagende nieuwe monsters. Het abces van angst moet weggesneden worden.’ De angst is aanwezig en vult het dagelijkse menselijke bestaan terwijl de deregulering het allerlaagste niveau bereikt en de verdedigingsbastions van de burgermaatschappij instorten. De angst is aanwezig – en vele politici vinden het moeilijk de verleiding te weerstaan om hun verzwakte politieke macht te versterken met behulp van deze bron, die telkens aangevuld wordt en onuitputtelijk lijkt te zijn.

Al ver voor 11 september waren het vallen voor deze verleiding en het benutten van de twijfelachtige weldaden ervan al uitgeprobeerd en getest. In een studie met de dramatische, maar passende titel *The Terrorist, Friend of the Power*¹⁰ analyseert Victor Grotowicz de manier waarop de regering van de Duitse Bondsrepubliek de terroristische aanslagen van de Rote Armee Fraktion heeft uitgebuit. Hij ontdekte dat waar in 1976 slechts zeven procent van de Duitse burgers hun persoonlijke veiligheid als een belangrijk politiek probleem beschouwden, twee jaar later het overgrote deel van de Duitsers dit belangrijker vond dan de strijd tegen werkloosheid en tegen de inflatie. Gedurende deze twee jaar volgde het land op de beeldbuis de buitengewoon fotogenieke heldendaden van de continu in aantal groeiende politiemannen en leden van de geheime dienst. Ook was iedereen getuige van de prachtige beloftes van politici, die met elkaar streden om de beste en strengste voorstellen in de verwoede strijd tegen het terrorisme. De liberale geest waar de Duitse constitutie zich in het begin door had gekenmerkt, was op slinkse wijze verruimd voor een staatsautoritarisme dat voordien door iedereen zou zijn afgekeurd. Helmut Schmidt bedankte publiekelijk de juristen dat zij hadden afgezien van het openen van

een debat over de vraag of de nieuwe besluiten van de Bundestag in overeenstemming met de grondwet waren. De nieuwe wetgeving speelde vooral de terroristen in de kaart door hun zichtbaarheid te vergroten en dus indirect hun status te verhogen, wat zij met alleen hun eigen inspanningen waarschijnlijk niet hadden kunnen bereiken. Onderzoeken concluderen unaniem dat de heftige reactie van de gevestigde orde op een belangrijke manier heeft bijgedragen aan het vergroten van de populariteit van de terroristen. Men kon alleen maar vermoeden dat de zichtbare functie van die voortvarende nieuwe ordemaatregelen, die gepresenteerd werden als middelen om het terroristische gevaar uit te schakelen, slechts op de achtergrond een rol speelde ten opzichte van hun verborgen functie. Het was namelijk een poging om de staatsautoriteit te verplaatsen van een terrein dat men niet op een doeltreffende manier kon en wilde controleren, naar een ander terrein – waar het vermogen en de wil om te handelen op spectaculaire wijze getoond kon worden en de gezagshebbers het applaus van het publiek in ontvangst konden nemen. Het duidelijkste resultaat van deze campagne tegen het terrorisme was de snelle groei van angst die zich over de maatschappij verspreidde. Het gaf de terroristen, het verklaarde doelwit van deze campagne, de gelegenheid hun doel te naderen – het ondermijnen van de waarden waarop de democratie berust – veel dichterbij dan zij ooit hadden durven hopen. De fragmentatie en het verdwijnen van de Rote Armee Fraktion waren niet het resultaat van repressieve acties van de politie, maar van maatschappelijke veranderingen die niet langer gunstig tegenover de *Weltanschauung* en de praktijken van de terroristen stonden.

Precies hetzelfde geldt voor de betreurenswaardige geschiedenis van het terrorisme in Noord-Ierland, dat zeker voort heeft kunnen duren en aan kracht heeft gewonnen dankzij, voor een groot deel, de harde militaire reactie van de Britten. Het einde van deze strijd is eerder te danken aan het Ierse economische wonder en aan een met metaalmoeheid vergelijkbaar fenomeen dan aan alles wat het Britse leger deed of had kunnen doen. En zoals de laatste ervaringen laten zien komt er geen einde aan de endemische ondoeltreffendheid en zelfs niet aan de volstrekte contraproductiviteit van militaire acties die tegen het terrorisme zijn gericht. Michael Meacher: ‘Ondanks de “strijd tegen het terrorisme” (...) heeft Al-Qaida sinds twee jaar meer succes geboekt dan gedurende de twee jaar voorafgaand aan 11 september.’¹¹ Adam Curtis, die ik eerder al citeerde, gaat nog verder, aangezien hij suggereert dat al-Qaida uit nauwelijks meer bestond dan een vaag en diffuus idee dat ‘de zuivering van een gecorrumpeerde wereld door middel van religieus geweld’ voorstond, een product dat werd geboren uit het handelen van gezagsdragers. De beweging had zelfs geen naam, tot begin 2001, ‘toen de Amerikaanse regering besloot om Bin Laden *in absentia* gerechtelijk te vervolgen en haar toevlucht nam tot anti-maffiawetten waardoor het noodzakelijk was een naam te geven aan een criminele organisatie’.

Gezien de aard van het hedendaagse terrorisme is het begrip ‘oorlog tegen het terrorisme’ feitelijk een *contradictio in adjecto*. Moderne wapens, bedacht en ontworpen ten tijde van territoriale invasies en veroveringen, zijn absoluut niet toegerust voor het lokaliseren, treffen en vernietigen van extraterritoriale doelwitten, die extreem mobiel en ongrijpbaar zijn, zich met een minimale hoeveelheid bagage verplaatsen en net zo snel en discreet aankomen op de plaats van waaruit zij aanvallen als er weer van verdwijnen. Gezien de aard van de moderne wapens waarover legers beschikken, zijn de antwoorden op dit soort terroristische acties per definitie onhandig, missen zij precisie en zorgen zij voor een groot aantal ‘collaterale slachtoffers’ en veel ‘collaterale schade’. Op die manier brengen zij dus meer terreur teweeg dan de terroristen dat in hun eentje hadden kunnen doen. Dit maakt integraal deel uit van de opzet van de terroristen en is de voornaamste bron van hun kracht, die ver voorbij de macht van hun aantal en hun wapens reikt.

In tegenstelling tot hun verklaarde vijanden hebben terroristen geen enkele reden om zich beperkt te voelen door de minimale middelen die zij tot hun beschikking hebben. Bij de planning van hun strategieën en tactieken kunnen zij de reacties van de ‘vijand’ toevoegen aan hun middelen. Zij rekenen daarop en zijn er zelfs bijna zeker van. Deze reacties zorgen er gegarandeerd voor dat de voorziene impact van hun gruwelijkheden aanzienlijk toeneemt. Het verspreiden van terreur onder de vijandelijke bevolking is het doel van de terroristen – maar het leger en de politiemacht van de vijand zullen er ongetwijfeld op toezien dat hun plannen gerealiseerd worden, op grotere schaal dan de terroristen dat zelf hadden kunnen doen.

In feite kan ik slechts in navolging van Meacher herhalen: meestal, en zeker sinds 11 september, zijn wij bezig ‘Bin Ladens spel mee te spelen’. Zoals Meacher terecht benadrukt, is dit een door en door slechte politiek. Ik zou daaraan toe willen voegen dat zij onvergeeflijk is, omdat zij niet gemotiveerd wordt door het verlangen het rampzalige terrorisme uit te schakelen, maar een logica navolgt die nogal verschilt van datgene waar een dergelijke bedoeling toe leidt. Meacher beschuldigt de regeringen die de ‘oorlog tegen het terrorisme’ leiden van een:

(...) aarzeling om te onderzoeken wat achter de haat schuilt: waarom tientallen jongeren bereid zijn het leven te laten bij een bomexplosie, waarom negentien jonge, goedopgeleide mannen bereid waren zichzelf en duizenden anderen op te offeren bij de vliegtuigkapingen van 9/11, en waarom het verzet [in Irak] groeit ondanks de kans die rebellen lopen om gedood te worden.

In plaats van zichzelf een moment van bezinning te gunnen, gaan regeringen onmiddellijk over tot actie.

Maurice Druon¹² benadrukte: ‘Voor het uitroepen van de oorlog in Irak had de Amerikaanse regering er slechts vier agenten, die ook nog eens dubbelagenten waren.’ De Amerikanen begonnen de oorlog vanuit de overtuiging ‘dat het

leger van de Verenigde Staten als bevrijder verwelkomd zou worden, met open armen en bossen bloemen'. Maar, om nogmaals Meacher aan te halen:

De dood van meer dan 10.000 burgers, naast 20.000 gewonden en een nog groter aantal Irakese militaire slachtoffers, is een jaar later verergerd door het onvermogen om noodzakelijke openbare diensten te leveren, (...) de endemische werkloosheid en een onnodig autoritaire houding van de Amerikaanse krijgsmacht.

Dit zijn niet de tegenslagen die de terroristische machten zullen doen wijken, integendeel: zij putten en hernieuwen hun kracht juist uit de onhandigheid en verkwistende buitensporigheden van hun tegenstander. Niet alleen uitdrukkelijk anti-terroristische operaties worden gekenmerkt door buitensporigheden, ook alarmsignalen en waarschuwingen aan de bevolking van de anti-terreurcoalitie zelf gaan ermee gepaard. Zoals Deborah Orr¹³ een jaar geleden opmerkte: 'Talrijke vluchten worden tegengehouden, en blijken dan nooit echt in gevaar te zijn geweest. (...) Voor Heathrow werden troepen en tanks gestationeerd, maar deze vertrokken uiteindelijk zonder iets te hebben gevonden.' Een ander voorbeeld: de affaire van de 'ricinefabriek', waarvan de ontdekking in 2003 met veel tamtam bekend werd gemaakt, en die werd gepresenteerd als een "flagrant bewijs van de voortdurende terroristische dreiging". Uiteindelijk heeft het onderzoeksinstituut voor bacteriologische oorlogsvoering van Porton Down aan kunnen tonen dat er geen enkel spoor van ricine aanwezig was in het appartement dat als een belangrijke terroristische basis werd aangeduid.' En ten slotte 'zijn van de 500 personen [tot begin februari 2004 – zB] die met behulp van de nieuwe anti-terroriswetten werden vastgehouden slechts twee personen aangeklaagd'.

Orr merkt op dat bij het zien van de gevolgen van dergelijke zinloosheden, de hypothese dat sterke commerciële belangen de angst voor terrorisme aanwakkeren aan geloofwaardigheid wint. Inderdaad duiden sommige aanwijzingen erop dat 'de oorlog tegen het terrorisme' voor een toename van de verkoop van lichte wapens heeft gezorgd – Amnesty International en Oxfam, co-auteurs van het rapport, schatten dat lichte wapens, 'de echte massavernietigingswapens', verantwoordelijk zijn voor een half miljoen doden per jaar¹⁴ –, in plaats van deze te bestrijden. De winst die de Amerikaanse fabrikanten en handelaren maken op de verkoop van 'zelfverdedigingsuitrustingen en -gadgets' wordt gevoed door de angst van het volk die weer vergroot wordt door de alomtegenwoordigheid en grote zichtbaarheid van dergelijke uitrustingen en gadgets. Het moet nogmaals gezegd worden: tot op heden is de angst zelf het grootste en belangrijkste gevolg van de oorlog die gevoerd wordt tegen de terroristen die ervan beschuldigd worden angst te verspreiden.

Een ander gevolg van deze oorlog is zichtbaar in de recentelijke beknotten van individuele vrijheid – waarvan sommige niet meer waren voorgeko-

men sinds de tijd van de *Magna Carta*. Conor Gearty, die de leerstoel voor Mensenrechten aan de London School of Economics bekleedt,¹⁵ somt een lange lijst van teksten op, die de persoonlijke vrijheden inperken en die in Groot-Britannië in werking zijn gesteld onder de noemer 'anti-terroristische wetten', en stelt met vele andere critici: dit zijn verontrustende ontwikkelingen en het is helemaal niet zeker dat 'onze burgerrechten nog zullen bestaan op het moment dat wij ze aan onze kinderen over willen brengen'. 'Alleen de liberale idealisten' en andere goedgegelovige sympathisanten geloven ten onrechte dat 'de wettelijke macht de maatschappij de juiste weg wijst' bij het verdedigen van de vrijheden van burgers in 'deze crisisperiode'.

De onthullingen over de ellendige gebeurtenissen die plaats hebben gevonden op Guantanamo Bay en in de gevangenis van Abu Ghraib, niet alleen ver buiten het zicht van bezoekers maar ook van alle nationale en internationale wetten, en de langzame en meedogenloze neergang naar onmenselijkheid van de mannen en vrouwen die het niet-respecteren van deze wetten leidden, zijn zo vaak aangehaald in de pers dat het niet nodig is om dat hier nogmaals te herhalen. Waar wij echter minder vaak bij stilstaan is dat de demonen die op deze verre plekken te voorschijn zijn gekomen louter bijzonder extreme, radicale en onbeschaamde, wilde en onverstandige voorbeelden zijn van een uitgebreider geslacht van spoken, die de zolders en kelders van onze huizen bewonen – in een wereld waar, om Attali opnieuw te citeren, 'het individualisme triomfeert. Niemand, of bijna niemand, gelooft nog dat het veranderen van de levens van anderen belangrijk is voor zichzelf'. In een wereld, met andere woorden, waarin elk individu aan zichzelf is overgeleverd, en anderen alleen middelen zijn om zelf beter te worden.

Je kunt gelukkig zijn als je alleen leeft, en je moet actief zijn – maar het gaat altijd gepaard met risico's en angsten. In een wereld van alleenstaanden is er niet veel waarop personen hun hoop op redding kunnen baseren en waar zij op kunnen rekenen in geval van tegenslag: de bindingen tussen mensen zijn zwak, en zijn daarom ook nauwelijks betrouwbaar, en solidariteit is net zo moeilijk in praktijk te brengen als dat de morele deugden ervan te begrijpen zijn.

Dit nieuwe individualisme, het loslaten van menselijke bindingen en de verzwakking van solidariteit zijn slechts een kant van de medaille, waarvan de andere kant de beeltenis van de globalisering draagt. In zijn slechtste vorm is globalisering een parasitair proces, dat zich voedt met de energie die zij onttrekt aan de lichamen van naties en hun burgers. Om Attali nogmaals te citeren: de als staat ingerichte naties 'verliezen hun invloed op de loop van zaken en doen afstand van de middelen die nodig zijn om richting te geven aan het lot van de wereld en om weerstand te bieden tegen de veelzijdige gedaantes van het terrorisme'. De maatschappij wordt niet meer door de staat beschermd: zij staat nu bloot aan de hebzucht van krachten waar zij geen controle over heeft en die zij niet meer hoopt of wenst te heroveren en te beteugelen. Het is in de

eerste plaats om deze reden dat regeringen, die dag na dag strijden om de huidige stormen te overleven, van de ene serie noodmaatregelen op de andere overgaan. Zij streven er alleen maar naar om na de volgende verkiezingen aan de macht te blijven en hebben verder geen ambities of lange-termijnplannen, om het maar niet te hebben over een radicale oplossing voor de terugkerende problemen van de natie. De 'open' en steeds verder ontwapende natie-staat verliest tegelijkertijd haar macht, die oplost in de wereldlijke ruimte, en haar politieke flair, die steeds verder wordt verbannen naar het terrein van de 'politiek op individueel niveau' en die wordt afgestaan aan elk van haar burgers. Dat wat in handen van de natie-staat blijft, biedt nauwelijks meer opties dan het worden van een veiligheidsstaat.

Omdat de maatschappij onder druk van de globalisering is gedwongen zich open te stellen, verliest zij steeds meer de grip op macht en politiek, die tegengestelde richtingen uitgaan. Het verzoenen van macht en politiek is een belangrijk probleem en een kolossale taak. Het zal waarschijnlijk de voornaamste uitdaging van deze eeuw zijn.

Het herenigen van gescheiden partners in de schoot van de natie-staat zal waarschijnlijk het antwoord op deze uitdaging vormen. De minst veelbelovende van de mogelijke oplossingen. De grootste problemen van een op een verkeerde manier geglobaliseerde planeet – de meta-problemen die opgelost moeten worden voor andere problemen aangepakt kunnen worden – zijn *mondiaal*, en omdat zij mondiaal zijn, is er geen lokale oplossing mogelijk. Er zijn en kunnen geen lokale oplossingen zijn voor problemen waarvan de oorsprong en de ontwikkeling mondiaal zijn. Benjamin R. Barber deed de volgende pijnlijke constatering: 'Geen enkel Amerikaans kind ligt met een veilig gevoel in zijn bed als kinderen in Karachi of in Bagdad dit gevoel niet kunnen delen. Europeanen kunnen zich niet heel lang meer voor laten staan op hun vrijheden als de bewoners van andere delen van de wereld ontheemd en arm blijven.'¹⁶ Het is niet mogelijk meer om democratie en vrijheid te garanderen in een land en zelfs niet in een groep landen. De verdediging van deze begrippen in een wereld die vervuld is van onrecht en die bevolkt wordt door miljoenen mensen zonder menselijke waardigheid, zou onvermijdelijk de waarden die zij verondersteld wordt te verdedigen, corrumperen. De toekomst van democratie en vrijheid zal op mondiaal niveau gewaarborgd worden – of wordt helemaal niet gewaarborgd.

Angst is de meest sinistere demon die zich nestelt in de open maatschappijen van onze tijd. De onveiligheid van het heden en de onzekerheid ten opzichte van de toekomst zullen onze afschrikwekkendste en ondragelijkste angsten oproepen en verspreiden. Deze onveiligheid en onzekerheid komen op hun beurt voort uit een gevoel van onmacht: het lijkt alsof we de controle kwijt zijn, of dat nu individueel, met meerderen, of collectief is. En nog erger: we hebben geen middelen die ervoor zouden kunnen zorgen dat de politiek de macht hervindt en herneemt over de krachten die onze positie bepalen en die

onze mogelijkheden en de grenzen van onze keuzevrijheden vaststellen: macht die ons op dit moment ontglipt of ons is afgenomen. Zolang wij dergelijke middelen niet hebben gevonden (of, preciezer gezegd: *gecreëerd*), kan de demon van de angst niet uitgedreven worden.

Noten

- 1 Dit essay werd geschreven voor de workshop *The state of the state*, gehouden op 27 mei aan de Erasmus Universiteit Rotterdam. De redactie van *Sociologie* dankt Willem Schinkel voor het ter beschikking stellen van het stuk, en voor zijn hulp met de redactie/vertaling.
- 2 Milan Kundera (1987) *De kunst van de roman*. Baarn: Ambo.
- 3 Arundhati Roy (2004) L'empire n'est pas invulnerable. *Manière de voir*, 75, juni-juli, 63-66.
- 4 Geciteerd in Matthew J. Morgan (2004) The Garrison State Revisited: Civil-military Implications of Terrorism and Security. *Contemporary Politics*, 10 (1) maart, 5-19.
- 5 Alexander Hamilton (2002) The Consequences of Hostilities between States. *Federalist Papers*. New York.
- 6 David L. Altheide (2003) Mass Media, Crime, and the Discourse of Fear. *The Hedgehog Review*, 5(3) herfst, 9-25.
- 7 Loïc Wacquant (2004) *Punir les pauvres: Le nouveau gouvernement de l'insécurité sociale*. Marseille: Agone, 12.
- 8 Vergelijk Andy Beckett (2004) The Making of the Terror Myth. *The Guardian*, G2, 15 oktober, 2-3.
- 9 Zie Hugues Lagrange (2003) *Demandes de sécurité*. Parijs: Seuil.
- 10 Zie Victor Grotowicz *Terrorism in Western Europe: In the Name of the Nation and the Good Cause*. Warschau, PWN 200.
- 11 Michael Meacher (2004) Playing Bin Laden's Game. *The Guardian*, 11 mei, 21.
- 12 Zie Maurice Druon (2004) Les stratèges aveugles. *Le Figaro*, 18 november, 13.
- 13 Zie Deborah Orr (2004) A Relentless Diet of False Alarms and Terror Hype. *The Independent*, 3 januari, 33.
- 14 Zie (2003) War on Terror fuels small Arms Trade. *The Guardian*, 10 oktober, 19.
- 15 Zie Conor Gearty (2004) Cry Freedom. *The Guardian*, G2, 3 december, 9.
- 16 Zie Benjamin R. Barber in gesprek met Artur Domoslawski (2004) *Gazeta Wyborcza*, 24-26 december 19-20.